

اخلاق

فصلنامه علمی-ترویجی در حوزه اخلاق

سال هفتم، شماره ۲۸، پیاپی ۵۰، زمستان ۱۳۹۶

صفحات ۱۰۸-۸۵

AKHLAGH
Religious Extension Quarterly
No.28/ WINTER 2018/Seventh Year

شناسایی آسیب‌های اخلاقی و خانوادگی استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در میان فرزندان پسر شهر اصفهان

عباس زمانی، * فائزه تقی‌پور، **

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی تجارب مادران درباره آسیب‌های اخلاقی و خانوادگی استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در میان فرزندان پسر شهر اصفهان انجام شده است. روش این پژوهش، کیفی و از نوع پدیدارشناسی است و مشارکت‌کنندگان، دوازده نفر از مادرانی بودند که فرزندان پسر آن‌ها از شبکه‌های اجتماعی بسیار استفاده می‌کردند. مشارکت‌کنندگان با نمونه‌گیری هدف‌مند و با روش گلوله‌برفی انتخاب شدند و اطلاعات آن‌ها از طریق مصاحبه عمیق جمع‌آوری و به روش کلایزی، تجزیه و تحلیل شد.

یافته‌های این پژوهش عبارت است از: «تضعیف باورها و اعتقادات مذهبی»، «کم‌اهمیت شدن مفهوم حُجب و حیاء»، «بی‌اعتنایی به رعایت حدود ادب و احترام»، «تسهیل ارتباط با جنس مخالف»، «دسترسی به تصاویر و مطالب مستهجن و

* کارشناس ارشد مدیریت امور فرهنگی، سازمان فناوری اطلاعات و ارتباطات شهرداری اصفهان.

zamani_abbas1000@yahoo.com

** عضو هیئت علمی و استادیار گروه مدیریت و برنامه‌ریزی فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان).

faezeh.taghipour@gmail.com

تاریخ تأیید: ۱۳۹۶/۱۱/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۹/۰۹

غیراخلاقی»، «ترویج دروغ و پنهان کاری»، «افزایش خشونت»، «قانون گریزی»، «انزوای طلبی و کاهش تعاملات اجتماعی»، «تهدید سنت ها و آداب و رسوم»، «تنوع طلبی و رشد مصرف گرایی»، «دورشدن از زندگی واقعی»، «تغییر در ظاهر و پوشش»، «علاقه مندی به فرهنگ غربی و زندگی در غرب» و «به وجود آمدن شکاف نسلی».

یافته ها نشان داد پسران نوجوان و جوان به دلیل استفاده بی رویه از شبکه های اجتماعی مجازی با آسیب هایی مواجه می شوند که در صورت بی توجهی به این آسیب ها و تهدیدها، بنیان خانواده و نهادهای اجتماعی نیز به خطر خواهد افتاد.

واژگان کلیدی

فضای مجازی، شبکه های اجتماعی، شبکه های مجازی، آسیب های اخلاقی، آسیب های خانوادگی.

مقدمه

با رشد شتابان فناوری های ارتباطی و اطلاعاتی در دنیای امروز، زندگی فردی و جمعی انسان به فضاهای سایبر^۱ و محیط های مجازی وابستگی بیشتری پیدا کرده و از این رو، توجه به فناوری های جدید در زندگی اجتماعی اهمیت روزافزونی یافته است.

به اعتقاد لاین^۲ (۱۹۹۹، ص ۴۹) امروزه، انقلابی شگرف در فنون ارتباطی و اطلاعاتی به وجود آمده است. شکل گذری نظام ارتباطی جدید مبتنی بر زبان همگانی دیجیتال، بنیاد مادی جامعه را چنان دگرگون کرده که هیچ گونه انزوایگزینی را بر نمی تابد و حتی دورافتاده ترین و سنتی ترین جوامع نیز از بستن مرزهای خود به روی شبکه های جهانی ناتوان هستند.

گسترش استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات و علوم رایانه ای، اینترنت و فضای مجازی، دستاوردهای بسیاری را برای بشر فراهم آورده است؛ از این جمله می توان به

1. Cyber.

2. Lyon.

ارتباطات مجازی، پست الکترونیک، بانکداری و خرید آنلاین، تجارت الکترونیک، دولت الکترونیک و هزاران خدمت دیگر اشاره کرد. همچنین، جست‌وجوی سریع در انبوهی از اطلاعات، سرعت زیاد عملیات ارتباطی، رفع محدودیت‌های جغرافیایی، به اشتراک گذاشتن دانش و یافته‌های علمی در میان ملل، تبادل فرهنگی و سهولت انجام کارهای روزانه، شماری از خدمات و نوآوری‌های این دانش جدید است (رک: پورقندی، ۱۳۹۳: ۷۰).

در این میان، شبکه‌های اجتماعی مجازی به منزله یکی از عناصر جدید جامعه اطلاعاتی و ارتباطات، در شکل‌گیری شخصیت و رفتار افراد، ارزش‌ها، هنجارها و به‌طور کلی سبک زندگی افراد جامعه، به‌ویژه جوانان و نوجوانان، نقش به‌سزایی دارد. البته تسهیل ارتباطات و گسترش دامنه روابط با دنیای پیرامون، می‌تواند پیامدهایی برای افرادی که از این ابزار ارتباطی استفاده می‌کنند در پی داشته باشد.

بر اساس نتایج رسمی، نفوذ بی‌سابقه شبکه‌های اجتماعی مجازی در میان مردم آشکار است. بر اساس نظرسنجی که مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران (ایسپا) انجام داده است، از هر ۱۰۰ مرد ایرانی ۵۵ نفر و از هر ۱۰۰ زن ایرانی ۵۱ نفر عضو شبکه‌های اجتماعی هستند و در مجموع ۵۳ درصد از مردم ایران حداقل عضویکی از شبکه‌های اجتماعی تلفن همراه هستند که تلگرام با ۲۸ میلیون کاربر، محبوب‌ترین شبکه است (وفایی، ۱۳۹۵).

متولیان و برنامه‌ریزان فرهنگی کشور برای مقابله با آسیب‌های استفاده از فضای مجازی باید در افزایش آگاهی و سواد رسانه‌ای جامعه، به‌ویژه قشر جوان و نوجوان، بکوشند.

با توجه به این مهم، پژوهش حاضر با هدف شناسایی تجارب مادران درباره آسیب‌های اخلاقی و خانوادگی استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در میان فرزندان پسر انجام شد تا با استفاده از نتایج آن بتوان در شناخت و رفع این آسیب‌ها گام‌های مؤثرتری برداشت.

مبانی نظری پژوهش

شبکه جهانی اینترنت و در کنار آن فضای مجازی از مهم‌ترین نوآوری‌هایی است که بعضی از نظریه‌پردازان برای تأکید بر اهمیت آن، «تأثیرات این بزرگراه عظیم اطلاعاتی را مشابه تأثیرات اختراع چاپ بر زندگی انسان‌ها ذکر کرده‌اند» (فتحی و مختارپور، ۱۳۹۳: ۱۰۳). این فناوری‌ها در جایگاه یک «ابزار قدرتمند به یک فرصت استثنایی برای جبران عقب‌ماندگی‌های عصر صنعتی و ورود سریع کشورهای در حال توسعه به عصر فراصنعتی» نمود پیدا کرده‌اند (انصاری، ۱۳۹۱: ۴۱۵). شکل‌گیری و رشد روزافزون شبکه‌های اجتماعی بر پایه نقش محوری اینترنت چنان تأثیری در زندگی اجتماعی و خانوادگی انسان‌ها داشته که بدون آن‌ها برنامه‌ریزی، توسعه و بهره‌وری در زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و علمی امکان‌پذیر نخواهد بود.

خانواده

در تعریف خانواده که یکی از نهادهای اصلی همه جوامع شمرده می‌شود، می‌توان گفت یک واحد اجتماعی مبتنی بر روابط سببی و نسبی است که اعضای آن در مکان واحدی زندگی می‌کنند. خانواده مسئولیت مراقبت و رشد فرزندان خود را بر عهده دارد (رک: فارسیس^۱، ۱۹۶۸: ۶۸۰).

قلی‌زاده (۱۳۸۷: ۱۸۳) با جمع‌بندی تعاریف خانواده به این نتیجه رسیده که «خانواده عبارت است از پدر و مادر و فرزندان که در مکان واحد با اقتصاد و فرهنگ مشترک زندگی می‌کنند و [زندگی آنان] مبتنی بر حقوق، مناسبات و تکالیف فردی و جمعی است».

فضای مجازی

امروزه فضای مجازی به اندازه‌ای بر زندگی واقعی افراد سایه افکنده که تقریباً مانند جهان واقعی، درخور بررسی و تأمل است. فضای مجازی دنیایی عظیم است که فرصت‌ها،

1. Faris R.

مشکلات، اضطراب‌ها، ترس‌ها، محدودیت‌ها و امکانات زیادی را برای کاربران خود فراهم کرده است.

در تمام تعاریف فضای مجازی، این فضا محیط الکترونیکی یا محیط شبکه‌ای از رایانه‌هاست که با استفاده از جلوه‌های سمعی و بصری می‌کوشد اشیاء و واقعیت‌های سه‌بُعدی جهان واقعی را شبیه‌سازی کند، اما ادعا می‌شود که فاقد مادیت فیزیکی هستند. یکی از خصوصیات بارز این فضا، بی‌مکانی و بی‌زمانی است (رک: منتظرالقائم، ۱۳۸۱: ۲۳۱).

فضای مجازی و فرهنگ

فضای مجازی، عرصه حضور قدرت‌های اطلاعاتی و محتوایی است و هر کشوری که در این فضا از نمادها، ابزارها، اطلاعات و محتوای فرهنگی بیشتری استفاده کند، در این فضا حضور پررونق‌تر و قوی‌تری دارد و در نتیجه از فرصت تأثیرگذاری بیشتری برخوردار خواهد بود (رستمی، ۱۳۹۰، ص ۶۲).

باید یادآور شد که جامعه و اطلاع‌رسانی اینترنتی، فضایی بی‌مرز است؛ در حالی که جامعه و اطلاع‌رسانی فرهنگی، محیطی بسته است. «جامعه اینترنتی کاملاً پذیرای همه‌گونه نفوذی است؛ اما جامعه غنی فرهنگی چنین نیست. در عین حال، هم نفوذ اینترنت و هم نفوذ فرهنگ غیرقابل اجتناب است» (نجفقلی‌نژاد، ۱۳۹۰: ۸۲).

گاهی در کنار اصطلاح فضای مجازی، اصطلاح «فرهنگ مجازی» نیز دیده می‌شود؛ مسائلی که برای نظریه‌پردازان حوزه فرهنگ در فضای مجازی مطرح می‌شود، شامل مسائلی چون شکل‌گیری فرهنگ جدید، بازنمایی و درک واقعیت مجازی و هویت است. بعد از ظهور فرهنگ مجازی، کم‌کم خرده‌فرهنگ‌های مجازی هم پدیدار شدند. جماعت‌های مجازی و برخط (آنلاین) که به زیرشاخه‌های مختلف تقسیم می‌شوند، موجب ظهور این خرده‌فرهنگ‌ها شده‌اند (شاه‌قاسمی، ۱۳۸۵: ۴).

رسانه‌های اجتماعی

رسانه‌های اجتماعی، رسانه‌هایی برای تعامل اجتماعی مبتنی بر وب هستند و برای انتشار اطلاعات عموم کاربران، راهی ارزان و در دسترس به‌شمار می‌آیند. شبکه‌های اجتماعی را فراتر از گونه‌های وب سایت می‌توان رسانه‌هایی جدید در نظر گرفت که در ساختارهای اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی تغییراتی ایجاد کرده‌اند.

برتون^۱ و همکاران (۲۰۱۲) رسانه‌های اجتماعی را چنین تعریف کرده‌اند: مجموعه‌ای از نوآوری‌های فناوریانه، اعم از سخت‌افزاری و نرم‌افزاری که با هزینه‌ای کم، سبب تسهیل در فرآیند ایجاد محتوا، تأثیر و تأثر و به اشتراک‌گذاری آن‌ها توسط کاربران برخط می‌شود (اوکازاکی و تیلور^۲، ۲۰۱۳).

در تعریفی دیگر، رسانه اجتماعی شماری از برنامه‌های کاربردی است که براساس فناوری و مبتنی بر ایده وب شکل گرفته است و امکان تبادل محتوایی را که کاربران ایجاد می‌کنند، فراهم می‌سازد (کاپلان و هنلاین^۳، ۲۰۱۰).

شبکه‌های اجتماعی

به‌طور کلی در تعریف شبکه‌های مجازی می‌توان گفت «سایت‌هایی هستند که از یک سایت ساده مانند موتور جستجوگر با اضافه شدن امکاناتی مانند چت و ایمیل و امکانات دیگر، خاصیت اشتراک‌گذاری را به کاربران خود ارائه می‌دهند. شبکه‌های اجتماعی، محل گردهمایی صدها میلیون کاربر اینترنت است که بدون توجه به مرز، زبان، جنس و فرهنگ به تعامل و تبادل اطلاعات می‌پردازند» (سلطانی‌فر، ۱۳۸۹: ۵۳).

براساس تعریفی دیگر، شبکه‌های اجتماعی «خدمات آن‌لاینی هستند که به افراد اجازه می‌دهند در یک سیستم مشخص و معین، پروفایل شخصی داشته باشند، خود را به دیگران معرفی کنند، اطلاعاتشان را به اشتراک بگذارند و با دیگران ارتباط برقرار کنند (ر. ک: بوید و آلیسون^۴، ۲۰۰۷: ۲۱۲).

1. Berthon.

2. Okazaki & Taylor.

3. Kaplan & Haenlein.

4. Boyd & Ellison.

از محبوب‌ترین شبکه‌های مجازی خارجی می‌توان به تلگرام، اینستاگرام، فیس‌بوک، توییتر، لاین، واتس‌آپ، ایمو، تانگو، اسکایپ و گوگل پلاس^۱ و از شبکه‌های داخلی می‌توان به کلوب‌دات‌کام، هم‌میهن، فیس‌نما، فارس توییتر، افسران جنگ نرم، فیس‌کوب ایرانیان، فارس‌بوک، فیس‌فارسی، سروش، گپ و... اشاره کرد.

پیشینه تحقیق

بشیر و افراسیابی (۱۳۸۹) در پژوهشی با عنوان «کارکرد رسانه‌های اجتماعی در ایران» که با روش توصیفی پیمایشی درباره ۳۸۰ نفر از اعضای شبکه اجتماعی کلپ ایرانیان انجام دادند به این نتیجه رسیدند که نوجوانان بعد از حضور در شبکه‌های اجتماعی از اخبار جدید آگاه می‌شدند، سرگرم می‌شدند و اوقات فراغت خود را پر می‌کردند، با دوستان قدیم ارتباط برقرار می‌کردند، اطلاعات خود را به روز می‌کردند، از تجارب دیگران بهره‌مند می‌شدند و اشعار تازه و مطالب آموزنده می‌خواندند.

ایزدی و قاسمی (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «تأثیر استفاده از شبکه‌های اطلاعات جهانی بر هویت دینی - ملی دانش‌آموزان» که با روش همبستگی بر روی ۴۰۰ دانش‌آموز دختر و پسر مقطع متوسطه انجام شد به این نتیجه رسیدند که استفاده از شبکه‌های اطلاعاتی جهانی، با هویت ملی و دینی نوجوانان رابطه معناداری دارد. همچنین، جذابیت فردی و موضوعی اینترنت موجب می‌شود دانش‌آموزان ساعات ممتدی از آن استفاده کنند که این امر هویت اجتماعی (دینی - ملی) آنان را تضعیف می‌کند.

جوادی‌نیا و همکاران (۱۳۹۲) در پژوهشی با موضوع «الگوی استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی بیرجند» که با روش مقطعی (توصیفی - تحلیلی) در بین ۴۰۱ تن از دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی بیرجند انجام شد، به این نتیجه رسیدند که شمار زیادی از این افراد در شبکه‌های اجتماعی مختلف عضویت داشتند.

1. Telegram, Instagram, Facebook, Twitter, Line, WhatsApp, imo, Tango, Skype & Google.

عدلی پور و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «تأثیر شبکه اجتماعی فیس بوک بر هویت فرهنگی جوانان شهر اصفهان» درباره ۴۲۴ نفر از کاربران جوان فیس بوک شهر اصفهان تحقیق کردند. مطالعات آنان پیمایشی و با روش نمونه‌گیری داوطلبانه انجام شد. نتایج پژوهش نشان داد بین مدت عضویت، میزان استفاده و میزان مشارکت و فعالیت کاربران در فیس بوک و هویت فرهنگی آن‌ها رابطه معنادار و مثبتی وجود دارد؛ یعنی هرچه مدت عضویت، میزان استفاده و میزان فعالیت و مشارکت کاربران در فیس بوک افزایش یابد، هویت فرهنگی آنان ضعیف‌تر می‌شود.

احدزاده و امامی رودسری (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «ایماژ منفی از بدن»، ۱۲۹۱ دانش‌آموز دو دبیرستان دخترانه و یک دبیرستان پسرانه (منطقه ۲ شهر تهران) را با روش نمونه‌گیری غیراحتمالی در دسترس برای تحقیق خود انتخاب کردند. یافته‌ها نشان داد نوجوانان در اثر رویارویی با تصاویر آرمانی در فیس بوک، لایک کردن، یادداشت گذاشتن درباره آن‌ها و به اشتراک گذاری مجدد این تصاویر، خود واقعی‌شان را بسیار متفاوت و متمایز از خود آرمانی‌شان ارزیابی می‌کنند و در نتیجه درباره بدن و اندام خود احساس ناخوشایندی پیدا می‌کنند.

فرامرزیانی و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «نقش استفاده از شبکه‌های اجتماعی تلفن همراه بر ارزش‌های اجتماعی»، با روش پیمایش و با نمونه‌گیری خوشه‌ای درباره ۵۱۲ نفر از دو نسل جوان و میانسال ساکن در پنج استان کشور تحقیق کردند و به این نتیجه رسیدند که استفاده از شبکه اجتماعی موبایلی با میزان تفاوت‌های ارزشی بین نسلی رابطه دارد؛ اما در بیشتر موارد، این همگرایی مثبت نیست و به کاهش گرایش نسل‌های جوان و میانسال به ارزش‌های اجتماعی جامعه ایرانی منجر شده است. همچنین، میان میزان بهره‌مندی از شبکه اجتماعی با ارزش‌های فردگرایی، انتخاب پوشش مدرن و معیارهای ظاهری همسرگزینی رابطه معنادار و مستقیم برقرار است؛ اما درباره ارزش‌های قانون‌گرایی، دین‌گرایی، مسئولیت‌پذیری و معیارهای اخلاقی همسرگزینی، رابطه، معنادار و معکوس است.

قلی‌زاده و زمانی (۱۳۹۶) در مقاله «مطالعه کیفی چالش‌های شبکه‌های اجتماعی تلفن همراه در زندگی کاربران» با استفاده از روش پژوهش کیفی درباره ۲۰ نفر از کاربران حرفه‌ای که پیوسته از شبکه‌های اجتماعی تلفن همراه استفاده می‌کردند، با استفاده از نمونه‌گیری هدف‌مند تا اشیاع نظری اطلاعات تحقیق کردند. یافته‌های پژوهش نشان داد سه مفهوم اصلی: «نقض حریم خصوصی افراد»، «کاهش اعتماد در روابط اجتماعی» و «استفاده از هویت جعلی» مهم‌ترین تأثیرات مخرب این شبکه‌ها در زندگی کاربران بوده است.

هدف تحقیق

شناسایی تجارب مادران درباره آسیب‌های اخلاقی و خانوادگی استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در میان فرزندان پسر شهر اصفهان.

پرسش تحقیق

تجارب مادران از آسیب‌های اخلاقی و خانوادگی استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در میان فرزندان پسر چیست؟

روش تحقیق

روش تحقیق، کیفی و براساس رویکرد پدیدارشناسی بوده است. مشارکت‌کنندگان مادرانی بودند که فرزندان پسر آن‌ها به حضور در شبکه‌های اجتماعی مجازی، به‌ویژه با استفاده از تلفن همراه، علاقه‌مند بودند. از این میان، دوازده نفر از مادران که در رده سنی ۳۷ تا ۵۰ سال بودند با نمونه‌گیری هدف‌مند و با شیوه گلوله‌برفی انتخاب شدند.

در این تحقیق، پژوهشگر از مصاحبه عمیق برای جمع‌آوری داده‌ها و از سؤالات نیمه‌باز برای استخراج داده‌ها بهره گرفته است. همچنین، مصاحبه تا زمانی ادامه یافت

که دیگر اطلاعات جدیدی بر داده‌های پیشین افزوده نمی‌شد. براین اساس، محقق برای تجزیه و تحلیل و استخراج اطلاعات از فرآیند هفت مرحله‌ای کلایزی^۱ استفاده کرد. گفتنی است، پس از مکتوب شدن مصاحبه‌ها، در تلخیص و طبقه‌بندی اطلاعات، ۱۴۷ مفهوم ساده به دست آمد که ۷۷ مفهوم با آسیب‌های اخلاقی و خانوادگی مرتبط بود. این مفاهیم در قالب ۱۵ مفهوم کلی (تم) در جدول شماره (۱) دسته‌بندی شد.

مفاهیم سطح دو	مفاهیم سطح یک
تضعیف باورها و اعتقادات مذهبی	تأثیر شبکه‌های اجتماعی و شبهات در سست شدن عقاید مذهبی
	تمسخر باورها و عقاید دینی
	تضعیف ارزش‌های مذهبی
	تأثیر شبکه‌های اجتماعی در تضعیف باورها
	بی‌مفهوم شدن اسلام و ابراز علاقه به مسیحیت
	بی‌توجهی به ادای مناسک مذهبی
کم‌اهمیت شدن مفهوم حُجب و حیا	بی‌پروایی جوانان
	عادی شدن بعضی از تصاویر نامطلوب
	اصلاح صورت در پسران
	تقلید از آرایش غربی
بی‌توجهی به رعایت حدود ادب و احترام	عادی شدن بعضی از اصطلاحات نامتعارف
	برخورد ناپسند با بزرگ‌ترها
	به‌کاربردن اصطلاحات رکیک در بازی‌های آنلاین
	عادی شدن شوخی‌های قبیح در تعاملات واقعی
	استفاده از اصطلاحات رکیک به نشانه‌ی قدرت‌مندی

مفاهیم سطح دو	مفاهیم سطح یک
تسهیل ارتباط با جنس مخالف	آشنایی با جنس مخالف و فرستادن عکس برای یکدیگر
	فضای مجازی محلی برای گفت‌وگو
	پیدا کردن دختر همسایه از طریق فضای مجازی
	عضویت در شبکه‌های نامتعارف از نظر ارتباط با جنس مخالف
دسترسی به تصاویر و مطالب مستهجن و غیراخلاقی	اینستاگرام و لاین، شبکه‌هایی برای دیدن تصاویر مستهجن
	ارسال عکس‌های نامناسب از طرف دوستان
	تأثیر شبکه‌های اجتماعی در تعاملات دختر و پسر
	دیدن عکس‌های مستهجن و تغییر در تصویرسازی ذهن
ترویج دروغ‌گویی و پنهان‌کاری	اشتراک مطالب نامطلوب در شبکه‌های اجتماعی
	حضور مخفیانه در شبکه‌های اجتماعی
	کار با تلفن همراه دور از چشم پدر و مادر
	خرید مخفیانه شارژ اینترنت، جدا از وای‌فای خانه
	دروغ‌گفتن به پدر و مادر برای دسترسی به شبکه‌های مجازی
	پنهان‌کاری برای دسترسی به اینترنت
افزایش خشونت	لذت بردن از فریب افراد
	عصبی شدن به دلیل نبودن تلفن همراه
	پرخاشگری و دعوا با اعضای خانواده
	دعوا با والدین برای درخواست رمز تلفن همراه
	تأثیر بازی‌های رایانه‌ای در افزایش خشونت
قانون‌گریزی	خشونت به دلیل قطع وای‌فای
	هک کردن وای‌فای همسایه در پی قطع شدن وای‌فای خانه
	آموزش هک کردن در شبکه‌های اجتماعی
	پیشنهاد امور غیرقانونی در شبکه‌های اجتماعی
انزوایی و کاهش تعاملات اجتماعی	هک کردن وای‌فای همسایه
	بی‌توجهی به طبیعت و مناظر در سفر
	عدم ارتباط با نزدیکان
	عدم اظهار نظر در جمع خانواده
	علاقه به تنهایی در خانه

مفاهیم سطح دو	مفاهیم سطح یک
تهدید سنت‌ها و آداب و رسوم	بی‌اهمیتی به میهمانی‌های خانوادگی
	کاهش تعاملات با خانواده و دوستان خانوادگی
	تمایل نداشتن به مشارکت در مراسم نوروز
	بی‌علاقگی به آداب و رسوم و سنت‌ها
	گفت‌وگو درباره شبکه‌های اجتماعی در میهمانی‌ها
	استفاده از شبکه‌های اجتماعی به جای ارتباطات انسانی در میهمانی‌ها
	بی‌علاقگی به سنت‌های ایرانی و ابراز علاقه به رسوم غربی
تنوع‌طلبی و رشد مصرف‌گرایی	اطلاع از زندگی خصوصی دیگران و ایجاد روحیه تنوع‌طلبی
	انتخاب گران‌ترین لباس
	تنوع‌طلبی در داشتن تلفن همراه
	صرف هزینه زیاد برای آرایشگاه
	علاقه به خرج کردن پول
	علاقه به خرید لباس‌های مارک
	صرف هزینه زیاد برای خرید شارژ اینترنت
فاصله گرفتن از زندگی واقعی	کاهش تمرکز و دوری از فضای درس
	ملموس نبودن پدیده‌های پیرامون
	پرتوقع شدن بچه‌ها و ناراضی‌تبی از داشته‌ها
	ارتباط زیاد با رفیقان و دور شدن از خانواده
	تخلیه عاطفی در فضای مجازی
	شادی و نشاط مصنوعی با حضور در شبکه‌های اجتماعی
تغییر در ظاهر و پوشش	شبکه‌های اجتماعی مرجعی برای الگوگیری در ظاهر و پوشش
	تحقیق درباره مدل مو
	تأثیر شبکه‌های اجتماعی در تغییر سلیقه پوششی جوانان
	پوشیدن شلوار فاق بلند
علاقه‌مندی به فرهنگ غرب و زندگی در غرب	ابراز علاقه به رفتن به خارج بعد از دیدن عکس‌های دوستان
	تمایل به سبک زندگی غربی
	علاقه به زندگی در غرب و بهتر دانستن فرهنگ آن‌ها
	حسرت زندگی در غرب و مسافرت به خارج، بعد از دیدن عکس پروفایل دوستان

مفاهیم سطح دو	مفاهیم سطح یک
	نداشتن عرق ملی و ابراز علاقه برای رفتن به غرب تمایل به گویش غربی
به وجود آمدن شکاف نسلی	ایجاد شکاف نسلی به دلیل وجود فناوری‌های روز تمایل نداشتن والدین به یادگیری مسائل مرتبط با تلفن همراه دوری از خانواده و تمایل به دوستان ایجاد شکاف نسلی عمیق‌تر در مقایسه با نسل‌های قبل

روایی و پایایی

در این پژوهش برای تأیید روایی، بعد از مکتوب شدن مصاحبه‌ها، متن مصاحبه به فرد مشارکت‌کننده بازگردانده شد تا او دوباره آن را مطالعه و مطالبی را حذف یا اضافه کند. همچنین، مطالب مصاحبه‌ها چندین بار به استاد راهنمای پژوهش ارائه و نظرات اصلاحی او درباره چگونگی هدف‌مندی مصاحبه‌ها اعمال گردید. در نهایت، برای اطمینان بیشتر، کدها و مفاهیم به دست آمده به استاد راهنما و سپس با راهنمایی ایشان به چند استاد دیگر برای مشاوره ارائه و نظرات و راهنمایی‌های آنان به کار گرفته شد.

یافته‌ها

جدول شماره (۱): تجارب مادران درباره آسیب‌های اخلاقی و خانوادگی استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در میان فرزندان پسر.

نتیجه

پاسخ به پرسش پژوهش: تجارب مادران از آسیب‌های اخلاقی و خانوادگی استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در میان فرزندان پسر چیست؟ یافته‌های این پژوهش براساس جدول شماره (۱) عبارت است از: ۱. تضعیف باورها و اعتقادات مذهبی؛ ۲. کم‌اهمیت شدن مفهوم حُجب و حیا؛ ۳. بی‌توجهی به رعایت حدود ادب و احترام؛ ۴. تسهیل ارتباط با جنس مخالف؛ ۵. دسترسی به تصاویر و مطالب مستهجن و غیراخلاقی؛ ۶. ترویج دروغ‌گویی و پنهان‌کاری؛ ۷. افزایش خشونت؛ ۸. قانون‌گریزی؛ ۹. انزوای طلبی و کاهش تعاملات اجتماعی؛ ۱۰. تهدید سنت‌ها و آداب و رسوم؛ ۱۱. تنوع‌طلبی و رشد مصرف‌گرایی؛ ۱۲. دوری از زندگی واقعی؛ ۱۳. تغییر در ظاهر و پوشش؛ ۱۴. علاقه به فرهنگ غرب و زندگی در غرب و ۱۵. ایجاد شکاف نسلی.

در ادامه دربارهٔ هریک از این یافته‌ها سخن خواهیم گفت.

۱. تضعیف باورها و اعتقادات مذهبی

کاربرانی که از نظر عقیدتی و مذهبی ضعیف هستند، به‌ویژه نوجوانان و جوانان، در این فضا دچار آسیب جدی خواهند شد. این گروه به دلیل نداشتن قوهٔ تجزیه و تحلیل کافی در مواجهه با مفاهیم و اطلاعات انحرافی و شبهه‌ناک، کم‌بودن دانش و آگاهی‌های دینی، از القائات دروغین و هجمه‌های فرهنگی تأثیر می‌پذیرند. حجم زیاد اطلاعات در فضای مجازی و ناتوانی در نظارت بر این فضا، برای سوجدویان موقعیتی فراهم می‌کند تا عقاید ضد دینی، به‌ویژه ضد اسلامی و شبهه‌ناک را در سطحی وسیع ترویج کنند. جوانان و نوجوانان در مواجهه با این موقعیت‌ها به دلیل ضعف در تشخیص صدق و کذب مطالب، دچار سردرگمی می‌شوند و در بیشتر موارد تحت تأثیر این مطالب قرار می‌گیرند و عقایدشان سست می‌شود.

۲. کم‌اهمیت شدن مفهوم حُجب و حیا

هر جامعه، صاحب ارزش‌هایی است که از فرهنگ آن جامعه برآمده است؛ اما برخی از ارزش‌های متعالی جوامع اسلامی به دلیل تأثیرپذیری از فرهنگ بی‌بندوباری و اباحه‌گر غرب رو به افول است؛ ارزش‌هایی مثل حیا و عفت زن، اهمیت شخصیت انسان - نه جنسیت آن - و قُبْح عریان‌نمایی بدن.

بیشتر فیلم‌ها و عکس‌هایی که در شبکه‌های اجتماعی رد و بدل می‌شوند، با حیا و عفت جامعه ایرانی تضاد دارند. حتی ممکن است این تصاویر از سوی شخصی ارسال شود که به نظر فرد گیرنده، آن شخص متدین و متشخص تلقی شود و این خود موجب تضعیف حُجب و حیا در جامعه و عادی‌سازی چنین پدیده‌هایی می‌شود. در نتیجه رواج بُلّهوسی است که انتشار تصاویر و فیلم‌های مستهجن در میان جوامع اسلامی رشد می‌یابد و قُبْح برخی اعمال ناپسند از بین می‌رود.

۳. بی‌توجهی به رعایت حدود ادب و احترام

یکی از ویژگی‌های فضای سایبراین است که به شدت از هرگونه عرضه گسترده‌ای تأثیر می‌پذیرد. این فضا، گذرگاه فرهنگ‌های گوناگونی است که هر یک در صدد عرضه خویش هستند؛ اما فرهنگی پیشتاز خواهد بود که حضور مؤثر و گسترده‌تری داشته باشد.

فرهنگی که بیشتر بر فضای شبکه‌های مجازی سیطره دارد، فرهنگ تهمت، توهین، بی‌احترامی، مسخره کردن دیگران و به‌طور کلی فرهنگ بی‌اخلاقی است و فردی که در این شبکه‌ها عضویت دارد همواره در معرض این بی‌اخلاقی‌هاست؛ برای مثال، اگر صفحات افراد مشهور، از بازیگران گرفته تا سیاست‌مداران و ورزشکاران، با نظرمه یا گروهی از کاربران مطابقت نداشته باشد، آماج توهین و ناسزاگویی آن‌ها قرار می‌گیرد.

۴. تسهیل ارتباط با جنس مخالف

تشویق زنان و دختران به ارتباط نامشروع و خیانت به همسر، ترویج فرهنگ برهنگی و تضعیف عفاف و حجاب و همچنین کسب قدرت و شهوت برای مردان در فضای سایبر از پیامدهای شبکه‌های اجتماعی است.

فضای حاکم بر شبکه‌هایی مثل اینستاگرام و فیس‌بوک به گونه‌ای است که دسترسی به اطلاعات، عکس و فیلم‌های شخصی افراد آسان است و مطالبی که در گذشته به سختی بین افراد (دختران و پسران) رد و بدل می‌شد، از این طریق به راحتی امکان‌پذیر است. در شبکه‌هایی مثل تلگرام، امکان فرستادن عکس و فیلم وجود دارد و ممکن است این تصاویر، غیراخلاقی و مبتذل باشد.

۵. دسترسی به تصاویر و مطالب مستهجن و غیراخلاقی

صفحه‌های زیادی در فضای مجازی ایجاد شده‌اند که صرفاً محتوای غیراخلاقی و هرزه‌نگاری دارند. محتوای این صفحه‌ها با یک کلیک در دسترس همگان قرار می‌گیرد و جوانان، نوجوانان و حتی کودکان هم از این قاعده مستثنی نیستند؛ اما بیشتر اوقات، والدین از محتوای تلفن همراه و رایانه فرزند خود بی‌خبرند. دسترسی به این تصاویر و صفحات، ضمن آسیب‌های جدی اخلاقی، می‌تواند زمینه‌ساز آسیب‌های روانی در جوانان و نوجوانان باشد.

۶. ترویج دروغ‌گویی و پنهان‌کاری

در کشور ما با توجه به محدودیت‌های اجتماعی و امنیتی برای انتشار برخی اخبار در رسانه‌های داخلی و رسمی، این فرصت برای افراد فرصت‌طلب و مغرض فراهم می‌شود که با انتشار اخبار جعلی، مخدوش و ساختگی، اهداف پلید خود را در فضای مجازی دنبال کنند.

اگر جوان و نوجوان در شبکه‌های اجتماعی با مسئله‌ای روبه‌رو شود و سپس از طریقی دیگر، دروغین بودن آن موضوع برایش اثبات شود، دروغ‌گویی برایش عادی می‌شود و

ممکن است خود او به شایعه پراکنی در شبکه‌های اجتماعی دست بزند. متأسفانه این پدیده در فضای مجازی، قارچ‌گونه در حال رشد است.

۷. افزایش خشونت

به‌طور کلی دو عامل اصلی در بروز خشونت در کاربران جوان و نوجوان فضای مجازی دخیل است: یکی اعتیاد به این فضا و پیامدهایی که به آن اشاره شد و دوم ماهیت بعضی از بازی‌های آنلاین و شبکه‌ها که موجب خشونت و پرخاشگری افراد می‌شود.

۸. قانون‌گریزی

ناتوانی در نظارت بر فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی موجب شده شمار زیادی از افراد سودجو به اعمال غیرقانونی و خلاف دست بزنند؛ مثلاً عده‌ای راه غیرقانونی به دست آوردن چیزی را که از راه قانونی سخت به دست می‌آید، در این شبکه‌ها به اشتراک می‌گذارند یا از کاربران سوءاستفاده می‌کنند. چنین رفتارهای خلافی موجب ترویج قانون‌گریزی می‌شود.

۹. انزوای طلبی و کاهش تعاملات اجتماعی

برخی از نظریه‌پردازان معتقدند تعاملات مجازی در نهایت به انزوای اجتماعی و کاهش تعاملات کاربرد در دنیای واقعی، مخصوصاً از نظر عمق و کیفیت تعاملات، منجر می‌شود. عموماً افزایش استفاده از اینترنت با کاهش ارتباطات اجتماعی، مخصوصاً از نوع ارتباطات نزدیک و صمیمی با اعضای خانواده، دوستان نزدیک و... همراه است.

فردی که فکر و ذهن او درگیر فضای مجازی است و وقت زیادی را صرف حضور در شبکه‌های اجتماعی می‌کند، ارتباط با دنیای اطراف، خانواده، دوستان و جامعه را بی‌معنا و کسل‌کننده می‌داند و تعاملات، علاقه‌ها و نیازهای خود را در این شبکه‌ها

جست و جومی کند. بنابراین، ارتباطات واقعی و عادی برای او بیگانه است و تمایل زیادی به تنهایی و ماندن در خانه و اتاق خود برای کارکردن با تلفن همراه و رایانه و ایجاد تعاملات مجازی دارد.

۱۰. تهدید سنت‌ها و آداب و رسوم

استفاده طولانی از فضای مجازی می‌تواند به فرهنگ‌پذیری یک‌سویه و تأثیرپذیری افراطی از هنجارها، ارزش‌ها و بی‌اخلاقی در عرصه‌های ارتباطی و اجتماعی بینجامد و با تقویت جهان‌وطنی، تعلقات ملی و سنتی کاربران را تحت الشعاع قرار دهد.

همان‌طور که اشاره شد سیاست‌گذاری حاکم بر فضای مجازی قصد دارد دهکده جهانی را بسط دهد و در راستای اهداف خود، فرهنگی واحد را که همان فرهنگ غربی است، ترویج و گسترش دهد. در این میان، طبیعتاً فرهنگ‌های بومی، سنت‌ها و آداب و رسوم به حاشیه رانده می‌شوند؛ به این ترتیب که جوان و نوجوان جهان‌سومی به‌طور ناخودآگاه و غیرمستقیم سنت‌ها و آداب و رسوم خود را بی‌اهمیت و کسل‌کننده تلقی می‌کنند.

۱۱. تنوع‌طلبی و رشد مصرف‌گرایی

ظهور رسانه‌های نوظهور افزون بر مزایای ذاتی اطلاع‌رسانی، بنیان‌های فکری و بومی افراد را در راستای تمدن غرب تغییر داده است. به عبارت دیگر، یکی از کارکردهای پنهان رسانه‌های نوظهور، تغییر شیوه اندیشیدن افراد در گروه‌های هدف است. در واقع، درازمدت همه افراد در کشورهای مخاطب، جزو شهروندان کشور مبدأ به‌شمار می‌آیند. موقعیت سیاسی کشورها و پراکندگی انسان‌ها متفاوت است؛ اما آنچه برای نظام‌های سرمایه‌داری اهمیت خاصی دارد، ایجاد نیاز کاذبی است که با بمباران اطلاعاتی در افراد ایجاد می‌کنند. این موضوع از دو منظر اقتصادی و سیاسی قابل واکاوی است.

هنگامی که افراد در شبکه‌های اجتماعی، خود را در میان انبوهی از اطلاعات متنوع و رنگارنگ می‌بینند، به‌طور ناخودآگاه رنگ و بوی خواسته‌ها و امیال آن‌ها تغییر می‌کند؛ چنان‌که نیازهای معمولی جای خود را به نیازهای جدید و متنوع می‌دهند. این نیازها و خواسته‌ها نیز روزبه‌روز در حال نوشدن است. جوانی که در گذشته به یک دوچرخه یا موتور قانع می‌شد، اکنون با بهترین خودرو هم راضی نمی‌شود.

۱۲. دور شدن از زندگی واقعی

افزایش حضور در فضای مجازی، زندگی مجازی را جانشین زندگی واقعی می‌کند. افراد، به‌ویژه جوانان که به اقتضای موقعیت سنی تأثیرپذیری بیشتری دارند، زندگی را براساس تجارب حاصل از فضای مجازی تعریف می‌کنند و هنگام ارتباط با فضای واقعی ممکن است توانایی ادراک آن فضا و برقراری ارتباط با آن را از دست بدهند یا بکوشند آن را براساس یافته‌های مجازی تفسیر کنند.

حضور پیوسته در فضای مجازی می‌تواند فرد را از نظر روانی از دنیای واقعی دور کند؛ چراکه موقعیت‌ها و وضعیت‌های پیش روی فرد، مصنوعی و سیال است و فردی که زیاد در این موقعیت‌ها قرار می‌گیرد، هویت و شخصیتی مجازی و دور از واقعیت پیدا می‌کند.

۱۳. تغییر در ظاهر و پوشش

پژوهش‌ها نشان می‌دهد تأثیرپذیری دختران از رسانه در مدل لباس و شکل ظاهر بیشتر است. این موضوع ضمن اینکه با نظریات ارائه شده درباره تأثیر جامعه اطلاعاتی بر فرهنگ و هویت افراد قابل توجیه است، یادآور این مسئله است که گرایش جوانان به فرهنگ غربی بسیار مهم است و هشدار جدی شمرده می‌شود. در گذشته برای اینکه مدل لباس یا مویی فراگیر شود، مدتی طول می‌کشید؛ اما در اکنون با انتشار یک عکس، جریان یا پدیده‌ای رواج می‌یابد. به دلیل توسعه شبکه‌های اجتماعی، پسران جوان و

نوجوان نیز از این تأثیرات مصون نمانده‌اند. البته در این میان افراد سرشناس مثل بازیگران و ورزشکاران ناآگاهانه در این امر سهیم‌اند؛ آنان با انتشار عکس‌های خود در شبکه‌های اجتماعی مثل اینستاگرام ناخواسته این روند را تسریع می‌کنند.

۱۴. علاقه‌مندی به فرهنگ غربی و زندگی در غرب

ظاهراً شبکه‌های اجتماعی فضاهایی هستند که محتوای آن‌ها را کاربران تولید و موضوعات مختلف را در آن محیط مطرح و نظرات خاصی را برجسته می‌کنند؛ اما در واقع این فقط کاربران نیستند که عامل مطرح شدن یا نشدن موضوع یا خبری در شبکه‌های اجتماعی هستند، بلکه مدیران این شبکه‌ها نیز گاهی آشکارا و گاهی در پوشش بهانه‌های فنی کارهایی انجام می‌دهند که رنگ و بوی سیاسی دارد و در راستای اهداف و منافع غرب است.

سیاست‌گذاری و فضای حاکم برای اینترنت و شبکه‌های مجازی به گونه‌ای است که فرهنگ غرب به ویژه فرهنگ آمریکایی را ترویج و تبلیغ کند. این موضوع از ذات و خاستگاه شبکه‌های اجتماعی نشأت گرفته است و نمی‌توان چیزی غیر از این توقع داشت. جوانان و نوجوانان کشورهای جهان سوم در مواجهه با این پدیده، ناخودآگاه، مدهوش و شیفته این فرهنگ می‌شوند.

۱۵. به وجود آمدن شکاف نسلی

به اعتقاد ربیعی (۱۳۸۷)، فارغ از شکاف‌هایی که به دلیل رواج رسانه‌های جدید به وجود آمده، شکاف نسلی جامعه ایران ناشی از تحولات ساختاری و جمعیتی است. این شکاف، انتقال ارزش‌ها و آموزه‌ها را در قالب سنت، از نسلی به نسل دیگر مختل می‌کند. این پدیده از یک سو، به روند انتقال فرهنگ آسیب می‌رساند و از سوی دیگر، حافظه تاریخی را مختل می‌کند و بدین ترتیب، انتقال تجربیات سیاسی و فرهنگی دوره‌های پیشین به زمان حال با دشواری انجام می‌شود.

آگاهی جوانان درباره مسائل و فناوری روز و ناآگاهی پدران و مادران از این فناوری‌ها موجب می‌شود جوانان در برقراری ارتباط و تعامل با والدین احساس بیگانگی کنند. ممکن است این رویه در دیگر جنبه‌های زندگی، مانند از بین رفتن هرگونه احساس مشترک میان جوان و والدین، نمودار شود و شکاف نسلی به وجود آورد. راه حل این مشکل هماهنگی والدین با فناوری‌های روز (به ویژه تلفن همراه، اینترنت، شبکه‌های مجازی و...) است.

در مجموع، این یافته‌ها از جنبه‌های مختلف با نتایج پژوهش‌های زیر همخوانی دارد:

پژوهش امیری (۱۳۸۷) درباره فرصت‌ها و تهدیدهای ناشی از ظهور فناوری‌های جدید اطلاعاتی؛ پژوهش ایزدی و قاسمی (۱۳۹۰) درباره تأثیر استفاده از شبکه‌های اطلاعات جهانی بر تضعیف هویت دینی - ملی دانش‌آموزان؛ تحقیق عدلی پور و همکاران (۱۳۹۳) درباره تضعیف هویت فرهنگی کاربران به دلیل افزایش میزان فعالیت و مشارکت در فیس‌بوک؛ پژوهش فرامرزینی و همکاران (۱۳۹۵) درباره رابطه مثبت میزان بهره‌مندی از شبکه اجتماعی با ارزش‌های فردگرایی، انتخاب پوشش مودرن و معیارهای ظاهری همسرگزینی و رابطه معکوس استفاده از این شبکه‌ها با قانون‌گرایی، دین‌گرایی، مسئولیت‌پذیری و معیارهای اخلاقی همسرگزینی؛ مطالعه قلی‌زاده و زمانی (۱۳۹۶) درباره مشکلات شبکه‌های اجتماعی تلفن همراه در زندگی کاربران و پژوهش افشاریان (۱۳۹۶) درباره تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بیگانه در تضعیف هویت ملی.

در پایان یادآوری می‌شود اگرچه نرم‌افزارها و شبکه‌های اجتماعی سودمند هستند و امکان ارتقای برخی از مهارت‌های زندگی را فراهم می‌آورند، استفاده پیوسته و بی‌رویه از آن‌ها موجب بروز مشکلات و آسیب‌های مختلف اخلاقی و اجتماعی می‌شود. این آسیب‌ها، در درجه اول شخصیت اخلاقی کاربران و سپس، بنیان نهاد مقدس خانواده را مختل می‌کنند و در صورت بی‌توجهی یا مواجهه غیرعالمانه، نهادهای اصلی جامعه را دچار بحران‌های اساسی اجتماعی و فرهنگی خواهند کرد.

منابع

۱. احدزاده، اشرف سادات و حسین امامی رودسری (۱۳۹۴)؛ «ایماژ منفی از بدن، کاربران نوجوان شبکه اجتماعی فیس بوک، بررسی نقش واسطه‌گری فاکتور اختلاف از خود»؛ فصلنامه علمی - ترویجی رسانه؛ سال ۲۷، ش ۱، پیاپی ۱۰۲، بهار ۱۳۹۵، ص ۱۳۱ تا ۱۴۸.
۲. افشاریان، ندا (۱۳۹۶)؛ «پیش‌بینی شکل‌گیری هویت مُدرن در دانشجویان دختر براساس میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی»؛ فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی؛ دوره ۲۴، ش ۸۹، ص ۱۲۱ تا ۱۴۷.
۳. امیری، عبدالرضا (۱۳۸۸)؛ «مطالعه فرصت‌ها و تهدیدات ناشی از ظهور فناوری‌های نوین اطلاعاتی: گامی به سوی تدوین راهبرد در ناچا»؛ فصلنامه مطالعات مدیریت انتظامی؛ سال ۴، ش ۴، زمستان ۱۳۸۸، ص ۶۰۱ تا ۶۱۸.
۴. انصاری، محمد مهدی (۱۳۹۱)؛ جنگ واقعی در فضای سایبر؛ تهران: دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها.
۵. ایزدی، مهشید و کبری قاسمی (۱۳۹۰)؛ «تأثیر استفاده از شبکه اطلاعات جهانی بر هویت دینی - ملی دانش‌آموزان»؛ کتاب ماه علوم اجتماعی؛ سال ۱۵، ش ۳۸، پیاپی ۱۴۶، ص ۱۱۴ تا ۱۲۱.
۶. بشیر، حسین و محمدصادق افراسیابی (۱۳۸۹)؛ «کارکردهای رسانه‌های اجتماعی در ایران»؛ فصلنامه رسانه؛ سال ۲۱، ش ۴، پیاپی ۸۳، ص ۵ تا ۳۲.
۷. جوادی‌نیا، سید علیرضا و دیگران (۱۳۹۲)؛ «الگوی استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی بیرجند»؛ فصلنامه طب و ترکیه؛ دوره ۲۲، ش ۲، ص ۳۹ تا ۴۴.
۸. رستمی، محمدعلی (۱۳۹۰)؛ نقش فضای مجازی و سایبردر برنامه‌ریزی فعالیت‌های فرهنگی و تبلیغی مساجد، مدارس و مراکز فرهنگی؛ کرج: نشر پرهیب.
۹. شاه‌قاسمی، احسان (۱۳۸۵)؛ «مروری بر زمینه‌های تأثیر فضای مجازی بر نظریه‌های ارتباطات»؛ مجله جهانی رسانه؛ دوره ۱، ش ۲، ص ۱ تا ۲۲، (نسخه برخط: <http://gmj.ut.ac.ir/Attachments/201515141036757.pdf>).

۱۰. عدلی‌پور، صمد، وحید قاسمی و سید احمد میرمحمدتبار (۱۳۹۳)؛ «تأثیر شبکه اجتماعی فیس‌بوک بر هویت فرهنگی جوانان شهر اصفهان»؛ فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران؛ دوره ۷، ش ۱، ص ۱ تا ۲۸.
۱۱. فتحی، سروش و مهدی مختارپور (۱۳۹۳)؛ «بررسی نقش و تأثیر رسانه‌های نوین تصویری در تغییر سبک زندگی (مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه علوم و تحقیقات تهران)»؛ مجله مطالعات توسعه ایران؛ سال ۶، ش ۲، پیاپی ۲۲، ص ۱۰۱ تا ۱۱۸.
۱۲. فرامرزینی، سعید، شهناز هاشمی و علی اکبر فرهنگی (۱۳۹۵)؛ «نقش استفاده از شبکه‌های اجتماعی تلفن همراه بر ارزش‌های اجتماعی»؛ فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی؛ دوره ۲۳، ش ۸۷، ص ۱۱۳ تا ۱۳۵.
۱۳. قلی‌زاده، آذر (۱۳۸۷)؛ درآمدی بر جامعه‌شناسی؛ ج ۱، اصفهان: معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان.
۱۴. قلی‌زاده، آذر و عباس زمانی (۱۳۹۶)؛ «مطالعه کیفی چالش‌های شبکه‌های اجتماعی تلفن همراه در زندگی کاربران»؛ فصلنامه رسانه؛ سال ۲۸، ش ۱، پیاپی ۱۰۶، ص ۱۰۳ تا ۱۲۰.
۱۵. منتظرالقائم، مهدی (۱۳۸۱)؛ «دموکراسی دیجیتالی و حکومت الکترونیکی: سیاست و حکومت در عصر تکنولوژی‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی (ICTs)»؛ نشریه نامه علوم اجتماعی؛ دوره ۱۹، ش ۱۹، پیاپی ۴۴۶، ص ۲۲۷ تا ۲۵۹.
۱۶. نجفقلی‌نژاد، اعظم، محمد حسن‌زاده و علی صادق‌زاده (۱۳۹۰)؛ دنیای مجازی، امکانات، قوانین، روش‌ها و ابزارهای ارزیابی؛ تهران: کتابدار.
17. Berthon, P.R., Pitt, L.F., Plangger, K. & Shapiro, D. (2012); "Marketing meets Web 2.0, social media, and creative consumers: implications for international marketing strategy"; Business Horizons; 55 (3): 261-71.

18. Boyd, D.M. & Ellison, N.B.(2007); "Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship"; Journal of Computer-Mediated Communication; 13(1): 210-23.
19. Faris, R. (1968); Hand book of sociology; Rand McNally, Chicago, 3rd Edition.
20. Kaplan, A.M. & Haenlein, M. (2010); "Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media"; Business horizons; 53(1): 59-68.
21. Lyon, D.(1999); Postmodernity; Open University Press.
22. Okazaki, S & Taylor, C.R. (2013); "Social media and international advertising: theoretical challenges and future directions"; International marketing review; 30(1): 56-71.

تارنما

- تدبیر (۱۳۹۵)؛ «تعداد کاربران اینترنت در ایران چقدر است؟»؛ سایت خبری تحلیلی تدبیر، تاریخ مشاهده ۹۵/۰۷/۲۸، قابل دسترس در:
<http://www.tadbirkhabar.com/news/society/98667>.
- وفایی، صادق (۱۳۹۵)؛ «۲۸ میلیون نفر عضو تلگرام هستند»، خبرگزاری مهر، شناسه خبر: ۳۷۶۸۱۲۹، قابل دسترس در:
<http://www.mehrnews.com/news/3768129>.

